

Шаҳриёр Сафаров

**ТАРЖИМАШУНОСЛИКНИНГ
КОГНИТИВ АСОСЛАРИ**

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
САМАРҚАНД ДАВЛАТ ЧЕТ ТИЛЛАР ИНСТИТУТИ

MINISTRY OF HIGHER AND SECONDARY SPECIAL EDUCATION OF UZBEKISTAN
SAMARKAND STATE INSTITUTE OF FOREIGN LANGUAGES

Шаҳриёр Сафаров
Shakhriyor Safarov

ТАРЖИМАШУНОСЛИКНИНГ
КОГНИТИВ АСОСЛАРИ

COGNITIVE BASIS OF TRANLATION
STUDIES

Тошкент – 2019
Tashkent – 2019

УЎК 542.24.(18)

КБК 81.09 (Ўзб)

C-17

Сафаров Шахриёр. Таржимашуносликнинг когнитив асослари. Монография. - Тошкент: «Наврўз» нашриёти, 2019. - 300 бет.

Мазкур монография таржимашунослик фанининг долзарб муаммолари муҳокамасига бағишланган. Ишда асосий эътибор таржима назариясининг инсон онги фаолияти, унинг оламни яратиш жараёнида акс топиши билан боғлиқ ҳодисалар таҳлилига қаратилган. Аслият ва таржима матни ўртасида турли кесимларда кечадиган муносабатлар, мазмуннинг лисон-маданий ҳодиса эканлиги ва унинг тиллараро муносабатлар доирасида қайта шаклланиши каби қатор масалалар замонавий когнитология нуқтаи назаридан ёритилмоқда. Шунингдек, таржима амалиёти моделлари, таржимоннинг лисоний-тафаккур фаолиятини таъминловчи турли кўринишдаги омиллар ва уларни ҳаракатга келтирувчи механизмлар, таржима шахси қобилиятини шакллантирувчи қатламлар тадқиқ-тавсифи кўп жиҳатдан илк бор муҳокамага қўйилаётган бўлиб, уларнинг ўрганилиши таржима умумий назариясининг истиқболдаги "шаҳдам қадами"га ҳисса қўшишига ишонилиши мумкин.

Монография таржима илми билан шуғулланишни орзу қилган барча изланувчиларга, таржима амалиёти самарасини ошириш измида бўлган касб эгаларига мўлжалланмоқда.

Маъсул муҳаррир: М.Холбеков, ф.ф.д., проф.

Тақризчилар: Р.Ширинова, ф.ф.д., проф. (ЎзМУ);
Ғ.Рахимов, ф.ф.д., проф (ЎзДЖТУ);
Н.Насруллаева, ф.ф.д., проф
(СамДЧТИ)

Самарқанд давлат чет тиллар институти Илмий Кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган.

ISBN 978-9943-565-22-7

© Ш. Сафаров, 2019

© «Наврўз» нашриёти, 2019

Мазкур нашрни ўз даврининг
забардаст тилшунослари бўлишган,
инсоний хислатларни доимо
улуғлашган акахон ҳамкасбларим

Абдузўхур Абдуазизов,

Сотиболди Раҳимов ва

Ўткир Юсуповларнинг

ёрқин хотирасига бағишлайман.

Яратган уларни жаннатда ўз

васлига етказгани рост бўлсин!

МУҚАДДИМА

Инсон оғли фаолиятининг меваси бўлган таржима инсоният тарихида, унинг ривожидида катта ролни ўтаганлиги барча томонидан эътироф этилган. Таржимасиз иқтисодий тараққиёт, миллатлар ўртасидаги ижтимоий-маданий алоқалар забардастлашуви, диний толерантлик муҳимлашуви, энг асосийси, илм-фан тараққиётини тасаввур қилиб бўлмайди. Шарқу-Ғарбда яшаб ўтган алломаларнинг аксарияти таржима амалиёти билан шуғулланганлар. Халқпарвар, миллат равақини мақсад қилган ҳукмдорлар олим-фузолаларни ўз атрофига йиғиб, уларга таржима билан машғул бўлиш учун зарур бўлган шарт-шароитларни яратиб беришга ҳаракат қилганлар. Натижада, турли юртларда ташкил топган таржимонлик мактаблари, уюшмалари бир тилда яратилган илмий асарларни умуминсоний мулкка айланишига, бир маданиятга хос санъат ва бадиат намунасини бошқа маданият доирасида ҳам ўз қадрини топишига катта ҳисса қўшганлар. Чунончи, саккизинчи асрдан бошлаб Испаниянинг Кордова, Мадрид, Севилья, Толедо каби шаҳарлари ислом маданияти таъсирида гуркираб ривожлангани кўпчиликка маълум. Зеро, бу ҳудудларга фалсафий таълимотлар, тиббиёт ютуқлари, фалакшунослик ва математик илмлар, жуғрофия, минералогия ва бошқа соҳаларга онд билимлар етиб келди. Буларнинг барчаси таржима амалиётининг ёйилиши натижасидир. XI аср охирида Толедо шаҳрига бостириб киришган насроний ҳарбийлари бир ҳайрон қоларли воқелик гувоҳи бўлишган. Улар насроний, яҳудий ва мусулмон динларига мансуб шахслар кутубхоналарга тўпланишиб, туну-кун қадимий қўлёзмалар таржимаси билан банд эканлигини кўришади. Юнон, иврит, форс, паҳлавий ва санскрит тилидаги китоблар аввал араб тилига ўгирилиб, кейин эса, испан ва лотин тилларига ағдарилган. Буюк ватандошимиз Абу Райхон Беруний айтганидек, “бутун дунёдан тўпланган илму-фан намуналари араб тилига

таржима қилиниб, қайта ишланди ва тавсифланди ҳамда инсонлар қалбидан жой топди” (Wilson 1973: 66).

Ҳақиқатдан ҳам ислом дунёси олимлари қадимий матнларни оддийгина таржима қилиш билан чегаранланмасдан, уларга шарҳлар битдилар ва улар асосида янги илмий ғояларни яратдилар. Айнан мусулмон шаҳарларида талаб даражасида йўлга қўйилган таржима фаолияти оламни билиш учун хизмат қилди ҳамда “мусулмон ренессанси” деб аталган даврнинг бошланишига туртки берди.

Эътироф этиш лозимки, мусулмон мамлакатларида турли фан соҳалари ривожидида қадимги юнон маданиятининг таъсири алоҳида. Юнон мутаффакирларининг асарлари араб тилига ағдарилиши ва турли ҳудудларда тарқалиши, сўзсиз, маданиятлараро алоқаларнинг изчил тараққиёти, илғор илмий ғоялар шаклланишининг сабабларидан бирига айланди. Бунинг исботини биз Абу Али ибн Сино, Абу Райхон Беруний, Абу Наср Фаробий, Маҳмуд Замаҳшарий каби буюк аждодларимиз ижоди, таржимачилик фаолиятида яққол кўришимиз мумкин. Платон, Аристотель, Эпикур, Зенон, Евклид, Птоломей, Порфирий каби эллин донишмандларининг асарларини араб тилига таржима қилиб, уларга шарҳлар битишган ҳамда эпикурчилар, стоиклар, пифагорчилар мактаблари ғояларини танқидий ўрганган бу алломалар Марказий Осиёда ўзига хос табиий-илмий ва фалсафий-гуманитар билимлар шаклланишига чексиз ҳисса қўшдилар. Минтақамиз маданияти тараққиётининг билимдонларидан ҳисобланадиган Фредрик Старрнинг қайдича, мумтоз юнон тилидан таржима қилинган асарлар “марказий осиеликлар учун кутилмаганда фалсафа ва илм соҳасида янги, ўрганилмаган ғоялар оламини очиб берди. Вақт ўтиши билан улар бу жиҳатларни эгаллаб, мазкур соҳаларда ҳатто қадимий юнон мутаффакирларидан ҳам чуқурроқ изланишлар олиб бордилар” (Старр 2014: 54).

Америкалик профессорнинг “кутилмаганда” деган таъкидига қўшилиш, албатта, қийин (чунки “Авесто”дек буюк асар соҳиби бўлган халқ, Старрнинг ўзи айтаётганидек,

ТАРЖИМА НАЗАРИЯСИНИНГ МЕТОДОЛОГИК ПОЙДЕВОРИ

Жозеф Грахам «таржима соҳасида кўп ишлар ёзилаётган бўлса-да, лекин уларнинг назарий моҳияти жуда ҳам паст» эканлигини ва ёзилаётганлар маълум даражада амалиётга ёрдам берса-да, бироқ таржимашунослик учун зарур бўлган изчил ҳамда мантиқан аниқ назарияни шакллантира олмаётганлигини қайд этган эди (Graham 1981:23). Ж.Грахамнинг ушбу қайди бундан қирқ йиллар олдин айтилган бўлса-да, афсуски, ҳозиргача аҳвол у қадар ўзгармасдан қолмоқда. Қаламни юрғизаётиб, муҳтарам ҳамкасбларимнинг эътирози ҳам қулоғимга чалиниб турибди. Зотан ўтган шу давр мобайнида “Таржима назарияси” сарлавҳаси билан кўплаб ишлар нашр қилинди, шужумладан, Ўзбекистонда ҳам: Саломов 1983; Саломов 2016; Мусаев 2005; Раҳимов 2016; Ғофуров, Мўминов, Қамбаров 2012 ва бошқалар.

Сиз ҳақсиз, “таржима назарияси” атамаси кенг кўламда қўлланиладиган тушунчалар қаторидан аллақачон ўз ўрнини топган. Бироқ тушунчанинг англашда умумийлик йўқдек. “Назария” лафзини эшитганларнинг кўпчилигида “мавҳумлик” ассоциацияси туғилади. Тўғри, ҳар бир таълимот, соҳанинг “мантиқий абстракт фикрлаш йўли билан ишлаб чиқилган асослари” (ЎТИЛ, 3 жилд:10) бўлиши шарт, фақат ушбу асослар яратилиши учун объект диққат билан кузатилиши ҳамда ўрганилиши лозим. Шундагина “амалиёт синовларидан муваффақиятли ўтган, маълум бир тизимга киритилган илмий қарашлар мажмуи: тушунчалар ва ҳукмлар каби воқеликнинг инсон онгидаги инъикоси” (Фалсафа:294) ҳосил бўлиши мумкин. Демак, таржима назарияси кечаётган жараёнлар ва уларнинг маҳсулотларини кузатишга таяниб, таржима фаолиятини ўрганиш учун зарур бўлган асосни, тамойиллар доирасини тақдим этиши керак.

Бегумон, таржиманинг назарий масалаларига доир фикрлар қадимдан билдириб келинган ва уларнинг баъзилари фан тараққиётига муҳим ҳисса қўшган бўлса-да, аммо улар ҳам ўзаро боғланмаган, умумий назария сифатида қабул қилишга яроқли ғоя даражасигача пишиб етмаган эди. Натижада, таржимашунослик мувофиқликка етишмаган фикр, баёнлар тўплашдан иборат бўлиб қолиш хавфига яқинроқ эди. Айрим тадқиқотчилар, хатто, таржимашуносликни Artrad (таржима саънати), Pedogitrod (таржима таълими), Theoritrad Linguitrad (таржима лингвистик назарияси), Stylitrad (таржиманинг стилистик асослари), Ordinotrad (машина таржимаси) каби йўналишларга тақсимлаш измида бўлдилар (Vinay 1975). Бундай турлитуманлик таржиманинг умумлаштирилган ёки интегратив назариясини яратишга тўсиқ қўйиши муқаррар. Зотан, қарашлар ва талқинлардаги тизимсизлик методологик асосдаги нотурғунлик ёки ушбу асосга умуман эга бўлмасликдан дарак беради.

Методологик нотурғунликнинг пайдо бўлиш сабаблари турлича ва булардан бири – сарҳаддош соҳалар билан муносабатнинг аниқ эмаслигидир. Сарҳаддошлардан энг яқини тилшунослик эканлигига ҳеч қандай шубҳа йўқ. Бу яқинликни баъзилар умумийликка, предметлар ягоналигига йўймоқчи бўлганлари эса беҳуда урунишдан бошқа нарса эмас. Асли москвалик, кейинчалик Ғарбдан бошпана излаган Игорь Мельчук, тил назарияси ва таржима назариясини қиёслаётиб, “иккаласи ягона бир фанни ташкил қилади”, деган ғояни ҳаммага уқтирмоқчи бўлганини эслашнинг ўзи кифоя (Mel'chuk 1978:296). Дастлабки назарда, таржимашуносликнинг предмети кўп жиҳатдан тилшунослик фани предмети доирасига кирадигандек кўринади. Аслида икки соҳа бир-бирига қанчалик яқин бўлмасин, лекин уларнинг бири иккинчисини такрорламайди. Уларнинг ўхшашлиги, масалан, чоғиштира тилшунослик ва таржимашунослик бир хилда қиёсий таҳлил методларидан фойдаланишида кўринадигандек, алоҳида бир таҳлил методи

турли соҳаларда қўлланиши мумкинлиги фан методологиясида таъқиқланмайди, бироқ ушбу метод қандай материал таҳлиliga татбиқ этилаётгани муҳимдир. Ҷоғиштирама тилшуносликка икки ёки ундан ортиқ тиллар фонетик, лексик, грамматик тизимларининг ўхшаш ва фарқли томонларини аниқлаш вазифаси юклатилади ва бунда тил тизимини алоҳида сатҳларга ажратиш методологик жиҳатдан таянч нуқта ҳисобланади. Таржима назариясида эса таҳлил материалли ёзма ёки оғзаки лисоний фаолият маҳсули – матндир ва алоҳида сатҳларга оид тил бирликлари таҳлилга тортилмайди. Чунончи, замон категориясининг ҷоғиштирама ўрганилишини оладиган бўлсак, бу ҳолда қиёсий тилшунослик ушбу категориянинг ифода планига, яъни у ёки бу тилдаги морфологик формалар тўпламига эътиборни қаратади. Таржимашунослик учун сатҳларнинг ички имкониятлари ва ўзаро муносабатлари қизиқарли эмас, таржима таҳлили тил тизимидан ташқарига чиқишни ёқтиради ҳамда таҳлил объекти сифатида матн доирасида кечаётган жараёнларни, турли динамик мослашувлар ва кўчимларни танлайди. Равшанки, таржима назариясида мўлжалланаётган вазифалар тилшуносликдагидан батамом бошқача ва булардан энг муҳимлари: таржима жараёнини ҳаракатга солувчи механизмларни аниқлаш; таржима фаолиятида қарор қабул қилишнинг мантиқий асосини белгилаш; таржимага таъсир кўрсатувчи омилларни ажратиш ва уларнинг маҳсулот шаклланишидаги ҳиссасини фарқлаш.

Дарҳақиқат, таржима назарияси ва тилшуносликни яқинлаштирадиган объектлардан бири матндир. Матн ҳар иккала соҳада таҳлил объекти бўла олади. Аммо бундай яқинлик изоҳини ҳаддан ошириб юбораётганлар ҳам йўқ эмас. Яқинда бир гуруҳ назарийчилар матн ҳодисаси таржимашуносликда учта мустақил кўринишда ўрганилиши лозимлигини барчамизга уқтиришга ҳаракат қилиб кўрдилар. Булар “лисоний матн” (языковой текст) ва “глобал белги кўринишдаги матн” (текст как глобальный знак) эмиш. Лингвосемиотикадаги тил, нутқ ва лисоний белги

фарқланиши анъанасига асосланган ушбу тақсимотнинг мақсади шахсан менга номаълум. Тақсимот ғоясининг муаллифлари ўз хулосаларини қуйидагича шарҳламоқчилар: таржимон лисоний матнни ўгирса, сўз матннинг фактуал мазмуни ҳақида кетар эмиш-у, “нутқий матн”да коммуникатив мазмун акс топар экан. Охирги кўринишдаги матн эса нутқий тузилманинг қабул қилинган шакли сифатида тасвирланади. Дастлабки икки ҳолатда лисон ва маъно ҳамда нутқ ва коммуникация муносабати олдинги ўринга чиқса, учинчисида эса таржима қилинаётган маънони босқичма-босқич ўгириш ҳамда уни лисоний белгилар воситасида воқелантириш назарга тутилади.

Ушбу назариянинг кучсиз томонлари, энг аввало, таржима жараёнининг турли босқичлари муносабатини жуда ҳам оддий кўринишда тасвирланиши билан боғлиқ. Таржима жараёнини маъно-мазмунни тўғридан-тўғри, ҳеч қандай тўсиқларсиз лисоний шакл тўри билан қоплаш тасвирида кўриб бўлмайди.

Илмий матнларнинг ўзига хос хусусиятларини ёритишга ҳаракат қилган Л.М.Алексеева, таржиманинг семиотик моҳиятини таъкидлаётиб, таржима жараёнини бир томонлама ҳаракат, яъни аслият матнининг мутаржимга таъсири йўналишида талқин қилиш анъанасидан воз кечиш лозимлигини қайд этади. Муаллиф таржима фаолиятини “матн ва таржимоннинг ўзаро таъсирини намоён қилувчи жараён” сифатида тасвирлашни маъқуллайди. Ушбу ўзаро таъсирнинг табиати ва даражаси матннинг қайси турга оидлигига боғлиқ (Алексеева 2002:10).

Айтилган фикрнинг умуман тўғри эканлигини эътироф этиш билан биргаликда, ўзаро муносабат таъсири таржимон шахси билан чегараланиб қолмаслигини эслатмоқчиман. Таржима жараёнида юзага келадиган ўзаро муносабатлар муҳитида аслият муаллифи ҳамда таржимани қабул қилувчи шахс-ўқувчининг иштироки, яширин бўлса-да, ўз аксини топмасдан қолмоқда. Шунинг билан биргаликда, ҳар бир таъсирнинг ушбу муҳитдаги мақомини белгилаш ва уларнинг

жараён кечишидаги ўзаро муносабати ҳолатини аниқ тасаввур қилиш лозимлигини унутмаслик зарур.

Яна бир рус олими Н.К. Гарбовскийнинг қайдича, аслият матни таржимага нисбатан ташқи объект ролини ўтайди ва “таржимон билан муносабатга киришаётиб, ўзгармасдан қолади” (Гарбовский 2004: 230). Ўша муносабатлар тўрида таржимоннинг аслиятда баён қилинаётган воқелик билан муносабати алоҳида ўринни эгаллайди: “ушбу муносабатнинг мураккаблиги, воқеликнинг таржимон томонидан бевосита идрок қилинмасдан, балки лисоний белгилар воситасида моддийлашадиган қандайдир мавҳум, идеал тасвирда қабул қилинишида намоён бўлади” (Ўша асар, 231 бет). Олим, шунингдек, таржима бирликларларини мазмун бирликларидан фарқлаб таҳлил қилиш тарафдори. Таржима жараёнига ономасиодогик ёндашувнинг устунлигини ёқлашни ёқтирган муаллиф тўғри кўрсатганидек, таржима жараёни тилдаги лисоний белгиларни бошқасидагилар билан алмаштиришдан иборат бўлмасдан, балки ушбу белгилар ортига яширинган маънолар тизимини сақлаш ва лозим бўлганда маълум даражада ўзгартиришлар киритишдан ташкил топади. Шунинг учун таржимон маъно ҳодисаси билан иш кўради, таржима бирликлари эса бу жараёнга “ахборот кванти, маъно элементи, аниқроғи, маънонинг бирлиги вазифасида иштирок этади” (Ўша асар, 257 бет).

Шу йўсинда, мулоқот вазияти, унинг қаерда ва қачон кечаётгани, ниҳоят, ушбу мулоқот иштирокчиларини ҳам когнитив унсурлар қаторига киритиш мумкин. Аммо ушбу унсурлар, худди мулоқотдошларнинг билим доирасидек, тил тизимининг мустақил қисмига айланмасдан, балки лисоний фаолият, шу қаторда, таржима фаолиятида тажрибага асосланган ҳолда, интуитив равишда инobatга олинади. Таржимашунос Д. Селескович келтирган мисолни эслайлик: ўтган аср олтмишинчи йилларида Совет Иттифоқи ва Ғарбий Германия (иккаласи ҳам собиқ давлатлар) ўртасида дипломатик алоқалар тикланганидан сўнг Германияга ташриф буюрган Никита Хрущев хайрлашув пайтидаги

нутқини русча “С Вами Бог!” (“Худо ёр бўлсин!”) ибораси билан якунлайди. Таржимон немис тилидаги “Alles Gute”, яъни “Омон бўлинглар!” (инг. Good luck, фр. Bonne chance) мазмунидаги иборага мурожаат қилади. Немис матбуотида шу заҳотиёқ, ушбу таржимада “Худо” сўзининг туширилиб қолдирилишидан норозиликни ифодаловчи шарҳлар пайдо бўлган. Бу воқеадан бир неча йил ўтганидан сўнг Папа Иоанн-Павел II Польшадан жўнаб кетаётиб, худди шу иборани талаффуз қилганида ҳеч қандай эътироз билдирилмади. Бунинг сабаби мулоқот вазияти, матннинг турли муҳитларда шаклланиши билан боғлиқ. Юқоридаги ҳолатларда узатилаётган ахборотнинг мазмун-қиймати бир хил эмас: биринчисида Н. Хрущев такаллуф кўрсатиш мақсадини кўзлаётган бўлса, иккинчисида ушбу ибора Рим папаси учун дуо, фотиҳа ўқиш амалини бажаришдир.

Гуматинар фанлар доирасида кечган матн-семиотик бурилиш таржимашуносликда ҳам ўз аксини топиши кутилган ҳол эди. Матн ҳодисасининг кенг миқёсда талқин қилиниши таржима жараёнининг моҳиятини ўзгача англашга сабаб бўлди. Фаранг назариётчиси С.Басснетнинг таърифига кўра, “олдинги пайтларда кичик тадқиқот объекти ҳисобланган таржима ҳозирги кунда инсонларнинг ўзаро мулоқоти, бир-бирларини тушунишини таъминловчи жараён сифатида қаралмоқда” (Bassnett 2002:1). Таржима жараёнига қизиқишнинг бу қадар ўсиши таржима назариясининг асосий тадқиқ бирликларидан бўлган матн ҳодисаси талқинида ҳам янгича қарашлар юзага келишига туртки берди. Маълумки, постмодернизм йўналишида нутқий фаолият натижасида ҳосил бўладиган ҳар қандай маҳсулот иккиламчи ҳодиса сифатида қаралади ва бундан матн ҳам истисно эмас. Француз тадқиқотчисининг ҳозиргина эслатилган асарига яна бир қарра мурожаат қиламиз: “Ҳар бир матн- ягонадир, лекин айни пайтда ҳар қандай матн бошқа бир матннинг таржимасидир. Бирон бир матн тўлиғича ўзига мустақил ёки асл нусха бўла олмайди, чунки ҳар бир тилнинг ўзи ҳам, аслини олганда, таржимадир: биринчидан, бу ғайри лисоний

оламнинг лисоний белгилар тизимига кўчирилиши, иккинчидан, ҳар бир белги ва ибора бошқа белгилар, ибораларнинг таржимасидир” (Bassnett 2002:44). Ушбу қайддан “бирламчи матн” тушунчаси нисбий эканлиги ҳақидаги хулосага келишимиз муқаррар. Бироқ, муаллиф қайдининг давомини ўқишга мажбурмиз: “Юқоридаги фикрни бошқача изоҳласак ҳам ҳақиқатдан йироқлашмаймиз, яъни барча матнлар ўзига хосдир, чунки ҳар бир таржима бошқасидан фарқ қилади. Ҳар бир таржима маълум даражада янгиликдир ва шунга нисбатан у мустақил, ягона матндир” (Ўша ерда).

Ушбу сатрларни ўқиётиб, кишининг боши гангиб қолиши ҳеч гап эмас. Матнларнинг қайси ва қачон “бирламчи” ёки “иккиламчи” бўлиши мумкинлигини билиш муҳимлиги ҳақидаги саволнинг туғилиши табиий. Матнларни бу йўсинда фарқлаш анъанаси М.М. Бахтин томонидан таклиф қилинган нутқий жанрларни турларга ажратиш ғоясига бориб тақалади. Бу ғояга биноан бирламчи (оддий) жанр кундалик маиший мулоқот шароитида юзага келса, иккиламчи (мураккаб) жанрлар эса “мураккаброқ ва нисбатан ривожланган, тартиботли маданий мулоқот шароитида ҳосил бўлади” (Бахтин 2000: 251). Бундан кўринадики, тавсифланаётган жараёнлар қўлланиш доирасига нисбатан фарқланади. М.М.Бахтин фикрига эргашган тадқиқотчиларнинг барчаси иккиламчи матнни бошқа бир (бирламчи) матн асосида, юқорироқ даражадаги умумлаштириш, мавҳумлаштириш йўли билан яратилган мураккаб матн сифатида таърифлашдан тўхтаганлари йўқ (масалан, қаранг: Вербицкая 2000; Майданова 1994 ва бошқалар).

Иккиламчи матннинг юқоридаги талқинда таърифланиши уни интертекстуаллик ҳодисаси билан яқинлаштиради. Зотан, Ю. Кристеванинг қайдича, матнлараро муносабатларни аниқлаш ҳар қандай матннинг бошқа бир матннинг трансформацияси ёки ўзига сингдириши натижасида юзага келадиган маҳсулот сифатида тасаввур қилиш лозим бўлади (Кристева 2000:429). Менимча,

интертекстуаллик ҳодисасини бироз бошқачароқ, аниқроғи – кенгроқ маънода тушунмоқ керак. Интертекстуал алоқаларнинг манбасини ҳар доим ҳам аниқ кўриб бўлмайди, ҳатто, баъзан бу алоқанинг манбаси номаълум бўлиб қолади. “Иккиламчилик” юзага келаётганда эса, иккита аниқ кўриниш ўртасидаги алоқа мавжуд бўлиши шарт. Аслият ва таржима матнлари ўртасидаги муносабат худди шундай бевосита, аниқ кўринишдаги алоқа натижасидир. Таржима матнида аслиятнинг “соя”си, изи сақланади, фақат муаллиф ўзгаради.

Мутаржимни муаллифлик даражасига кўтаришдан ҳайиқсак, жуфтмуаллифликни эътироф этишга маҳкуммиз. Маълумки, таржима маданиятлараро мулоқотда лисоний воситачилик ролини ўтайди. Лекин таржима, бошқа турдаги лисоний воситачилик намуналаридан (масалан, реферат, аннотация, мазмун баёни кабилар) тубдан фарқ қилиб, аслиятни тўлиқ алмаштириш вазифасини бажаради. “Таржима амалини бажариш мақсадининг ўзиёқ, - деб ёзади В.Н.Комиссаров, - аслиятнинг репрезанти (ўриндоши)ни яратиш вазифасини қўяди ва таржима матнидан фойдаланувчилар таржима матнини аслиятнинг структур ҳамда мазмун жиҳатидан муқобил такрори сифатида қабул қиладилар. Улар таржимага нисбатан худди аслият сингари муносабатда бўлишиб, ундан иқтибослар келтирадилар, унинг мундарижаси, тили ва услуги ҳақида мулоҳазалар билдирадилар” (Комиссаров 1999:111).

Шундай қилиб, таржима иккиламчи матннинг алоҳида тури ва бирламчи матннинг ўрнини эгаллаб, унинг бажарадиган вазифасини такрорлайди. Ушбу турдаги матннинг яратилиши учун коммуникатив муҳит ҳам иккиламчи бўлиши зарур. Афсуски, таржимашуносликда матннинг табиати, лингвосемиотик мақоми, лисоний-прагматик ва бошқа хусусиятлари таҳлилига алоҳида аҳамият берилса-да, лекин матнлараро муносабатлар ва интертекстуаллик белгилари, айниқса-таржима матннинг иккиламчи фаолият маҳсули эканлиги билан боғлиқ муаммолар муҳокамаси кейинги ўринга тушиб қолмоқда. Бу

ҳолатда, албатта, соҳанинг яхлит фан йўналиши кўринишида шакл олишини тасаввур қилиш қийин. Бунга эришиш учун яхлитликни таъминловчи тугунларни излаш талаб қилинади. Тугунларни боғловчи ипларни қидирган С.Басснеттнинг ишонтиришича, ёндашувлар турли туманлигини эътироф этиш учун "таржимоннинг бошқариш, таъсир ўтказиш қудратини (manipulating power) эътироф этиш ҳамда таржимани бирламчи ва иккиламчи муҳитларни ажратиб турувчи ҳудуд устига қурилган кўприк сифатида тушуниш" муҳимдир (Bassnett 2002:10). Аслият ва таржима матнларини боғловчи алоқа айнан шундай тугунлардан бири эканлигига ишонса бўлади.

Таржимоннинг матнга қайта ишлов бериш йўли билан ўқувчига таъсир ўтказиш, яъни манипуляция қудратига эга бўлишига эътибор шу даражада кучайдики, ҳатто таржимашуносликда manipulation school номини олган алоҳида йўналиш шаклланди. Табиийки, таржима аслият матнига ишлов бериш йўли билан қайта яратилган матндир. Матннинг қайта яратилиши ўз-ўзидан, беихтиёр кечадиган фаолият эмас, таржимон томонидан берилаётган ишлов маълум сиёсий-ижтимоий, қолаверса, маданий муҳит талабларига мос равишда берилади. Ишловнинг бу сингари онгли равишда бажарилиши янги матннинг яратилишига туртки беради. Таржима ижодининг натижаси адабий жараёнга инновацияларни, шу жумладан, янги жанрлар, тушунчалар, услубларни олиб кириш билан яқунланиши мумкин.

Шунинг билан биргаликда, таржима жараёнида бажариладиган қайта яратиш фаолиятини тамоман манипуляция ҳаракатлари қарамоғига бериб қўйиш нотўғри бўлса керак. Таржима аслиятни ўзига қулай равишда мослаштириш дегани эмас. Manipulation school назариётчилари фикрига эргашадиган бўлсак, таржимани доимо манипуляция, таржимонни эса-манипулятор (manipulator) сифатида қарашга мажбурланамиз (Tymosko 1998; Lefevere, Kramina 2004).

Файласуф П.Рикёр ягона бир фикрни турли усулларда баён қилиш, бир нарсани назарга тутаётиб, бутунлай тескарисини гапириш мумкинлигини қайд этиб, инсоннинг тилдан ўз мақсадида фойдаланиш имконияти кенглигидан ҳайрон қолади (Рикёр 2004). Ҳақиқатдан, тил тизимининг захираси кенг, у фақат реал, ҳақиқий фактлар эмас, балки хаёлдаги, шартли, фаразли ҳолатлар борасида ҳам сўзлашга имкон беради ва бунинг билан манипуляция лисонга тубдан хос эканлигига ишора қилади. Манипуляция назариётчилари тил ва нутқий фаолиятнинг ушбу хислатига ҳаддан ташқари урғу бериб, уни мутлақлаштиришга ҳамда таржима фаолиятининг ягона мақсадига айлантиришга уринмоқдалар. Бундай ёндашувда аслиятнинг кадру-қиммати, муаллифнинг мақсади йўққа чиқарилиши аниқ. Асл ғоясидан, мазмунидан ажралган асарни ўқишга не ҳожат?! Аслият мундарижасидаги ҳар қандай онгли равишда бажарилган силжиш унинг умумий ғоясига таъсир етказмасдан қолмайди, лекин бу силжиш таржима сиёсатида, умумий идеологияга хизмат қилиши шарт эмас. Тилнинг апеллятив, конатив, поэтик ёки мўъжизали таъсир функцияларини бажариши олимлар томонидан аллақачон эътироф этилган, аммо ушбу вазифа ижроси ва мақсадли ёлгон ўртасида катта фарқ бор. Сунистеъмол орқасида хиёнат туради, аслиятга хиёнат қилиш - таржима одоби, этикасининг бузилишидир.

Таржиманинг аслиятдан кескин фарқ қилиши мумкинлигини Manipulation School вакилларида анча олдин бошқалар ҳам кузатиб келишаётган эдилар, жумладан, **деконструктив назария** тарафдорлари таржима маънодаги турғунлик, барқарорликни ёқтирмаслигини доимо қайд этиб қоладилар. Шундайлардан бири бўлган Лоренс Венути, таржимонларни жараёнда кечадиган барқарорлик анъанасига қаршилик кўрсатишга чақираётиб, таржима **ҳаракати** "хорижийлаштириш" (foreignization) ва "маҳаллийлаштириш" йўлидан бориши мумкинлигини уқтиради (Venuti 2008). Деконструктив назариянинг асосчиси **Ж.Деррида** маънодаги барқарорлик ва нотурғунликни бир-

бирига қарма-қарши қўймасдан, балки уларни “мурасага келтириш” йўлини топиш маслаҳатини беради, зотан барқарорлик ва нотурғунлик матн мундарижасининг зарурий хислатларидандир. Турғун элементлар, ҳақиқатдан ҳам, матн маъносини англашга “калит” вазифасини ўтайди, лекин бу турғунлик маъно эшигини қулфламайди.

Матн мазмунидаги барқарорлик элементининг сақланиши таржиманинг асосий шартларидан бири эканлигини Деррида тарихий асарлар мисолида изоҳлайди. Чунончи, Шекспир асарлари мазмуни асосан тарихан шартланган ва уларда тасвирланаётган воқеалар даври биздан узоқда эканлигига қарамасдан, ушбу мазмунни ҳозирги давр ва турли миллат вакиллари англаш имкониятига эгадирлар. Дерриданинг изоҳича, ушбу имконият “такрорийлик” (iterability) ҳодисаси фаоллашувида воқеланади. “Маъно-мазмун “изи”нинг такрорланиши (такрорлашдаги тенглик, ягоналик, ўхшашлик ва ўрин алмаштириш) тарихийлик шартидир” (Derrida 1992:63). Айнан такрорийлик ҳодисаси “Ромео ва Жульетта”нинг Шарк ва Ғарбда қарийб бир хил ўқилишини таъминлашига ишониш зарар қилмайди, албатта. Бироқ, 1996 йилда суратга олинган “Ромео ва Жульетта” фильмида қаҳрамонларнинг кийиниши, баъзиларнинг наркотик қабул қилиши, замонавий курулларни олиб юриши, рок усулида рақсга тушиши асар мазмуни манипуляциясининг ўзгинасидир. Бу ерда мазмуннинг ўзагини ташкил қиладиган такрорийликдан ҳеч нарса сақланмаган.

Равшанки, таржимашунослик мустақил равишда назарий фанлар қаторидан муносиб ўрин топиши учун мустаҳкам методологик пойдеворга эга бўлиши лозим. Узоқ давр мобайнида кўрсатма ёки тавсиялар бериш билан машғул бўлиб келган бу фан, мустақилликка эришиши учун таржима фаолиятининг моҳиятини англашга имкон яратиши керак бўлади. Мустақилликка йўл топиш нақадар мушкул эканлигини яхши биламиз.

Таржима назарияси “қандай таржима қилиш керак?” саволидан нарига ўтишга қийналиб турганининг объектив сабаблари мавжуд. Булардан бири туғилаётган муаммоларнинг турли соҳаларга оидлиги ва бунинг натижасида методологик ноаниқлик, нотурғунликларнинг юзага келишидир. Бундан ташқари, таржима жараёнини формаллаштиришнинг имкони ўта чегараланганлигини ҳам ёддан чиқармаслигимиз лозим. Таржимашуносликнинг эпистемологик пойдеворга эга бўлиши ва бевосита фаолият жараёнида муаммолар ечимини топишга туртки бера олиши нақадар муҳимлигини таъкидлаётган тадқиқотчилар мақсад фақат фактларни тўплаш эмас, балки уларга алоҳида тавсиф-изоҳлар бериш бўлиши маъқуллигини айтмоқдалар. Таржима назарияси фаннинг асосчиси ҳисобланадиган Жеймс Холмс 1972 йилда нашр қилинган The Name and Nature of Translation Studies номли маърузасида таржимашунослик таржима жараёни таҳлилини назарда тутадиган барча турдаги тадқиқотларни қамраб олиши зарурлигини таъкидлаган эди (“all research activities taking the phenomena of translating and translation as their basis or focus”).

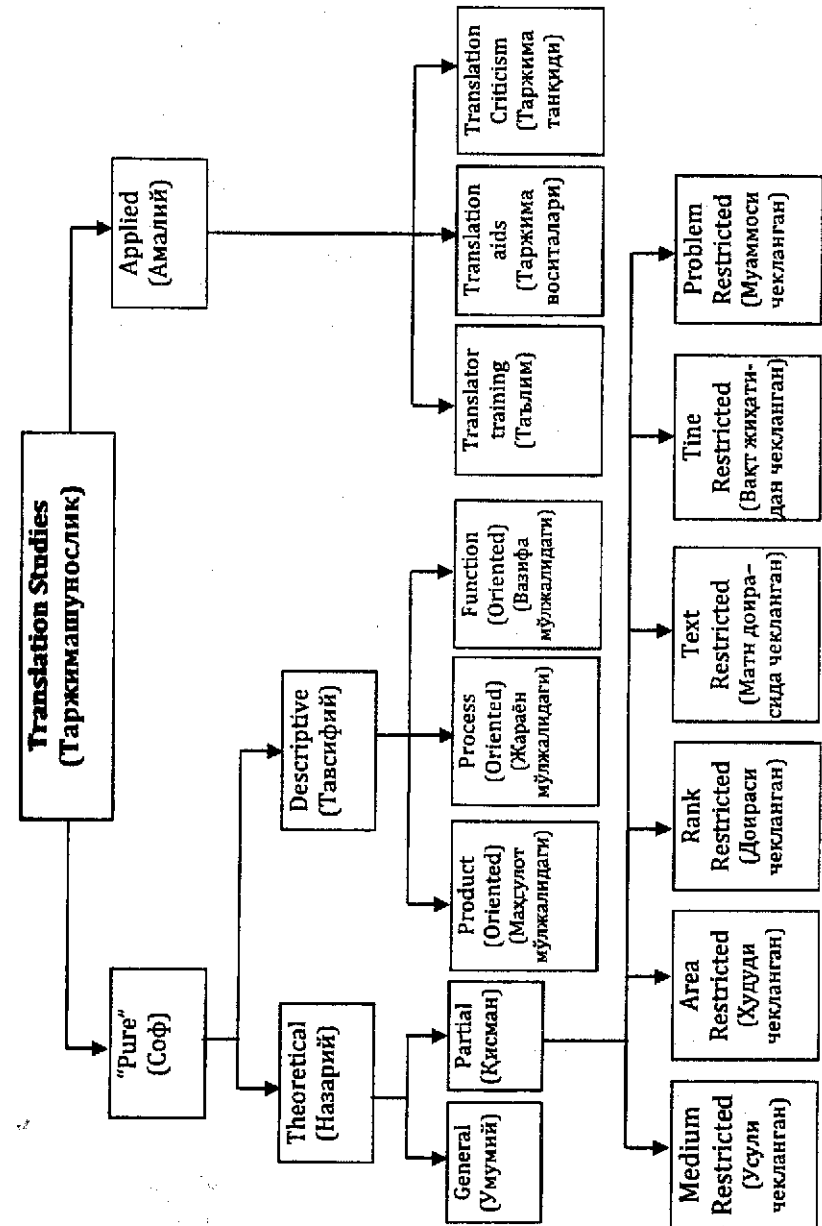
Мавжуд саволлар ва муаммолар, кўзланган мақсадга биноан, турлича ёндашувларда талқин қилиниши кутилган ҳол. Шу аснода, таржимашуносликда бир қатор йўналишлар юзага келди-ки, тадқиқотчилар жамланган фактларни таснифлаш ва таҳлил қилишда фойдаланаётган методологик манбалар ва методларнинг фарқи сезилиб туради. Меҳнат тақсимотининг энг ёрқин намунаси, сўзсиз, таржима назариясини уч категорияга, яъни “оғзаки таржима”, “ёзма таржима” ва “автоматик таржима” назарияларига ажратишдир. Болгариялик олим А. Людсканов осонроқ йўлни танлаб, таржима назариясини “theorie de la traduction” ҳамда “aspects appliqués” қисмларига ажратиб ўтган эди. Бу босқичлар мавҳумлашувнинг камайиб боришига нисбатан қуйидагича поғоналаштирилади: 1) семантик трансформацияларнинг универсал назарияси; 2)

таржиманинг умумий назарияси; 3) хусусий таржима назарияси (Ljudskanov 1972).

Наздимда, эслатилган таснифлар таржимашунослик фаннинг фақат алоҳида қисмларини инobatга олиб, унинг мундарижасини тўлиқ акс эттирмайди. Назария мукамал бўлиши учун объектнинг мураккаблигини, унинг табиатига хос хусусиятларни мумкин қадар тўлиқ изоҳлаш заҳирасига эга бўлмоғи даркор. Бунинг намунасини биз ҳозирги пайтда таржиманинг прагматик, когнитив назариялари, таржима жараёнига танқидий изоҳ йўналиши ҳамда таржима назариясининг лингвистик асослари, матн ва жанр мўлжалидаги таржима назарияси каби соҳалар ривожда кўраимиз.

Жеймс Холмс юқорида эслатилган маърузасида “таржима назарияси харитаси”ни (the map of translation studies) келтириб, мазкур фаннинг шаклу-шамолийини тасвирлаш измида бўлган эди. Кейинчалик ушбу харита кўплаб нашрларда кўчириб босилди ва камина ҳам ушбу хаританинг, унинг билан танишиш таржима соҳасининг турли қирралари борасида арзигулик тасаввурга эга бўлиш имконини бериши мумкинлигини инobatга олиб, ҳаммага таниш қобусномадаги (Routledge Encyclopedia of Translation Studies.-London, 2001) нусхасини сизнинг диққатингизга ҳавола қилишни маъқул кўрмоқдаман:

Чизмадан кўринадики, Ж. Холмс таржимашуносликни дастлабки ўринда “соф” (pure) ва (амалий) applied қисмларига ажратади. Амалий қисмда таржимонлар тайёрлаш ва таржима фаолияти учун зарур бўлган материаллар (луғатлар, грамматик қўланмалар ва компьютер дастурлари) ҳамда таржима матнини танқидий таҳлиliga оид муаммолар ўрганилса, иккинчи, яъни “соф” (pure) қисми назарий (theoretical) ва тавсифий (descriptive) йўналишларини қамраб олади. Назарий йўналиш, ўз навбатида, “умумий” (general) ва “хусусий” (partial) кўринишларига эга бўлиб, биринчисида таржиманинг умумий назарияси олд ўринда туриб, иккинчисида эса, тадқиқ предмети чекланган, яъни жараённинг алоҳида бир аспектига доир бўлади.

Дескриптив таржимашунослик "таржима матни таҳлили" (product oriented), "таржима жараёни таҳлили" (process - oriented) ва "таржима бажарадиган вазифалар таҳлили" (function oriented) мўлжалидаги тадқиқотлар ижросини назарга тутади. Булардан биринчи гуруҳида таржима матнларининг бошқалардан фарқли жиҳатларини аниқлаш мақсади асосий ўринда турса, иккинчи гуруҳида таржима жараёнида инсон (таржимон) онгида кечадиган тафаккур ҳаракатлари тадқиқи муҳимлашади. Ниҳоят, учинчи гуруҳ таржима матнининг уни қабул қилувчи янги ижтимоий-маданий муҳитда бажарадиган вазифасини белгилаш масаласи билан қизиқади.

Шунингдек, Ж.Холмс "харитасида" акс топмаган яна икки йўналиш мавжудлигини унутмаслик керак, ҳар қандай соҳада бўлганидек, таржимашунослик фани ҳам ўз тарихига эга ва бу соҳада метатадқиқотлар олиб борилиши, яъни тадқиқ методлар, моделлари алоҳида ўрганилиши лозим. Энг муҳими, барча йўналишлардаги (назарий, амалий, дескриптив) тадқиқотлар ўзаро муносабатда, бир-бирини тўлдирадиган даражада бажарилиши асосий методология тамайиллардандир.

Шундай қилиб, ўтган асрнинг якунловчи ўн йилликлари таржимашуносликнинг даври бўлди ва бунга дунё тилшунослигида юзага келган "парадигмалар бурилиши"ни сабаб қилиб кўрсатиш мумкин. Шу даврда, биринчидан, турли кўринишдаги, лекин доимо социомаданий мундарижага эга бўлган нутқ лингвистикаси оммавийлашган бўлса, иккинчидан, инсоннинг нутқий фаолияти, ҳатти-ҳаракатлари лингвистик таҳлил объектига айланди. Антропоцентризмнинг муҳимлашуви натижасида коммуникация лисоний муҳитдан четга чиқиб, маданиятлараро мақомга эриша бошлади. Оқибатда, бу мақом таржимашуносликка ҳам кўчиб унинг коммуникатив парадигма доирасида ўрганилишига таъсир кўрсатди.

Таржимашуносликни коммуникация модели доирасига киритиш ғоясининг дастлабки тарғиботчиларидан бўлган немис олими О.Каде "таржиманинг коммуникатив нуқтаи

назардан ўрганиш ғоят истиқболли йўналиш" эканлигини таъкидлаётиб, ушбу ёндашув тадқиқот мақсади ва объектини аниқ тавсифлаш имконини беришини қайд этган эди (Kaде 1968:18). Дарҳақиқат, таржимашуносликнинг коммуникатив тадқиқотлар доирасига киритилишининг сабаби унинг вазифаси турли лисоний жамоалар ўртасидаги мулоқотни таъминлаш эканлигидир. Таржимоннинг мазкур жараёнда бажарадиган вазифаси мулоқотдошлар интенцияси ёки мақсадини муқобиллаштиришдан иборат ва ушбу вазифани амалга ошириш учун у аслият матнига оид маълумотларни инобатга олиши, матннинг ҳосил бўлиши ва мўлжалдаги вазифаларини идрок этиши шарт. Тиллараро таржима – коммуникациянинг махсус ва алоҳида туридир, зеро унда ҳеч бўлмаганда иккита тил иштирок этади ва бу тиллар функционал жиҳатдан ўзаро яқинлашадилар. Одатий коммуникация эса, монолингвизмлик (биртиллик) хусусиятига эга ва ахборотнинг узатилиши сўзловчи ва тингловчи ўртасида кечади ҳамда уларнинг иккаласи ҳам ягона бир тилнинг луғавий-грамматик захирасидан фойдаланади. Тиллараро коммуникация шароитида эса кодлаштириш ва декодлаштириш тизими бошқа-бошқа, бунда аслият тилида кодлаштирилган ахборот бошқа тизимга оид белгилар воситасида қайта кодлаштирилади. Ушбу турдаги транскодлаштириш (transcoding) шароитида таржимон ахборотни узатувчи ва қабул қилувчи вазифасини бир хилда ва бир пайтда бажаради. Яқунда жараённинг яна бир иштирокчиси – таржима матннинг ўқувчиси ҳам майдонга чиқади.

Айтилганларга биноан, тиллараро ва биртиллик коммуникациянинг тузилишидаги фарқни қуйидаги жадвал кўринишида тасвирлаш мумкин:

Иштирокчилар	Биртиллик коммуникация	Тиллараро коммуникация
Ахборот узатувчи	1	2
Ахборотни қабул қилувчи	1	2
Ахборот	1	1
Код	1	2
Вазият	1	1

Хуллас, таржима кўптилик ҳамда маданиятлараро муносабат доирасида кечадиган коммуникатив жараёнлар ва бунда таржима матнининг аслиятга коммуникатив мутаносиблигининг таъминланиши асосий талабдир. Шу боис, таржима билан машғул шахс доимо аслиятнинг коммуникатив константасини ўзгармас, доимий бирлигини яъни интенционал мазмунини топиш ва уни сақлаб қолиш йўлини қидиришга мажбур.

Коммуникатив таржимашунослик йўналишининг тарафдорлари таржима фаолиятининг объекти матн эканлигини доимо қайд этиб келганлар. Айни пайтда, матндек мураккаб ҳодисанинг барча хусусиятларини таржимада бир хилда сақлаб қолишнинг имкони йўқлигини ҳам яхши биламиз. В.Н.Комиссаров "таржима жараёнда турли тиллардаги матнларни коммуникатив жиҳатдан тенглаштириш" вазифаси бажарилишига бизни ишонтирмоқчи (Комиссаров 1999:46). Коммуникатив вазифанинг сақлаб қолиниши таржима муқобиллигининг асосий талаби эканлигини ҳеч ким инкор этмас керак, лекин аслият ва таржима матнларини яратилиш шароитига нисбатан тенглаштириш мунозарали масала. Бегумон, тиллараро коммуникация муҳитида коммуникатив вазифа ягона бўлиши шарт ва шунга нисбатан мазмун қисмлари аниқланади ҳамда уларни шакллантирувчи лисоний бирликлар танлови кечади. Ҳозирги пайтда, коммуникатив вазифадаги фарққа таянган ҳолда матнларни таснифлаб, алоҳида алоҳида гуруҳларга тақсимлаш аънанаси юзага келди. Таржима мақсадини кўзлаб бажарилган шундай таснифлардан бирини ўтган асрнинг охирида немис таржимашуноси Катарина Райс таклиф қилган эди. Коммуникатив вазифадан ташқари, узатилаётган ахборот тури, манбаси ва қабул қилувчиларини инобатга олган ҳолда матнлар информатив, экспрессив, оператив, аудио-медиа гуруҳларига тақсимланган (Reiss 1983:18). Биринчи гуруҳдагиларининг коммуникатив вазифаси тасвир предметига нисбатан аниқланиб, улар қаторига хабар, илмий

мақола, кўрсатма, оммабоп матнлар киради. Иккинчи гуруҳдагиларида ҳам маълум мавзудаги ахборот етказилади, лекин коммуникатив вазифани шакллантириш муаллиф ихтиёрида. Оператив матнлар маълум тоифадаги ўқувчиларга мўлжалланган бўлиб, лисоний бирликлар танлови уларнинг таъсир даражасини эътиборга олган ҳолда бажарилади (реклама, диний матнлар, тарғибот материаллари). Ниҳоят, охириги гуруҳ ажратилишида қўлланиладиган техник ва нолисоний воситалар инобатга олинган.

Мазкур ва ундан кейин таклиф қилинган таснифлар қанчалик даражада такомиллик даражасидан узоқ бўлишмасин, бироқ методологик жиҳатдан қўллаб-қувватлашга лойиқдир. Зотан, улар, биринчидан, матн ҳодисасининг таржима стратегиясини белгилашда ўз ўрнига эга бўлса, иккинчидан, коммуникатив вазифа мазмуний инвариантни шакллантириб, таянч нуқта бўлишини исботлайди. Асосийси, бу йўналишни ривожлантириш ва коммуникатив функция пойдеворида турган таянч, яъни доминант мундарижавий ҳодисаларни батафсил тавсифлаш лозим бўлади. Петербурглик олима М.С. Алексеева матнларни таржимашунослик мақсадида таснифлаш учун узатилаётган ахборот турини ҳам эътиборга олиш муҳимлигини таъкидлаётиб, ахборотнинг когнитив, оператив, эмоционал, эстетик турлари мавжудлигини эслатиб ўтади (Алексеева 2008:39-42). Ҳар бир матнда ушбу турдаги ахборотларнинг барчаси мавжуд бўлиши кутилган ҳол бўлса-да, бироқ улардан бири устуворлик қилади. Матнда етакчилик қилаётган ахборот унинг коммуникатив вазифасини ҳамда мўлжалини белгилайди. Мўлжал эса, ўз навбатида, биртекис йўналишда воқеланмаслиги мумкин. Масалан, давлат раҳбарларининг фармони ахборот узатиш билан бир пайтда, кўрсатма ёки буйруқ бериш мазмунига эга, боз устига, ушбу турдаги матн билан танишиш ўқувчида ҳурмат, давлат раҳбари қарорини қадрлаш ҳиссиётини (эмоционал ахборот) янгилади. Демак, матндаги ахборотнинг мажмуавий

тузилишга эга бўлиши унинг коммуникатив мўлжали ва вазифасини ҳам мураккаблаштиради. Бу эса, ўз навбатида, таржима фаолиятининг кўпбосқичли кечишига сабаб туғдиради.

Таржиманинг ҳар қандай тавсифида “фаолият” тушунчасини учратиш одат тусига кирмоқда. Тўғри-да, таржимоннинг фаолиятисиз бирор бир жараён кечишини ҳамда аниқ бир натижага эришишнинг ҳеч ҳам иложи йўқ. Шундай экан, таржимашунослик фанида кечаётган ислохатли ўзгаришларни фаолият назарияси татбиқи билан боғлаш табиийдир. Энг аввало, таржимонни “бетараф воситачи” лавозимидан халос этмоғимиз даркор. Таржима қатор “муаллифлик” омилларини ўзида акс эттиради, таржимон фаолиятига, сўзсиз, когнитив, миллий-маданий ва прагма-коммуникатив омиллар ўз таъсирини кўрсатади. “Ушбу таъсир остидаги таржимон ўз фаолиятида икки маротаба тафаккур юритади: аввал бир тилда, кейин иккинчисида. Ушбу икки тафаккур тўқнашувида фақат таржима матни ҳосил бўлиб қолмасдан, балки интеллект фаолиятига доир бетакрор маълумотлар намоён бўлади” (Рябцева 1997:47). Демак, таржима фаолияти лисоний тафаккур фаолиятининг алоҳида тури сифатида талқин этилишга лойиқ.

Таржимашунослик соҳасига фаолият назарияси татбиқи ҳақида сўз кетганида таржимон фаолиятининг ўзига хос хусусиятга эга эканлигини ёдда сақлашимиз зарур. Ушбу фаолият, даставвал, рефлексив, яъни аслият матни билан ўзаро таъсир муносабатида кечади, кейинчалик эса, худди шу муносабатнинг ўзи ижодкорона ёндашув имконини беради. Маълумки, баъзи турдаги фаолиятлар меъёрий чегараланган, ижод эса ҳурриятни ёқтиради. Таржима фаолиятини тўлиғича “соф ижод” доирасига киритиш қийин масала. Ушбу турдаги фаолиятга нисбатан меъёрий, лозим бўлганда – маъмурий талаблар қўйилади, таржимон маълум турдаги этик-эстетик мажбуриятлар соясида фаолият юритади.

Таржимон маданиятлараро коммуникациянинг энг фаол иштирокчисидир, уни ҳатто ушбу турдаги мулоқот

субъекти мақомида кўриш мумкин. Таржимон аслиятнинг ўқувчиси сифатида унинг таъсирини ҳис этади, таржима жараёнида эса унинг ўзи таъсирни шакллантирувчи ва маълум мақсад сари йўналтирувчи шахсга айланади. Лисоний-маданият вакили сифатида фаолият кўрсатаётган таржимон ҳар иккала маданият борасида етарлича тасаввурга эга бўлади ва ўз фаолиятини олдиндан маълум бўлган режа, когнитив қолиплар асосида бошлайди. Лекин таржимада таржимоннинг шахси қисман бўлса-да “кўринмас тасвир”ни олади, чунки ўқувчи уни муаллиф ролида қабул қилиши мумкин.

Таржима фаолиятининг кечиши унинг субъекти бўлмиш таржимоннинг фаолияти Н.А.Галеева, Н.Г.Валеева кабиларнинг тадқиқотларида бирмунча батафсил ёритилган (Галеева 1997; Валеева 2010). Жумладан, Н.Г. Валеева таржима фаолиятининг структур тузилиши, унинг бажарилиш босқичларини ёритишда психоллингвистлар (А.А.Леонтьев, Т.А.Дридзе ва бошқалар) билдиришган хулосаларга асосланишни маъқуллайди (Валеева 2010:18-19). Аммо психолог ва психоллингвистларнинг фаолиятнинг уч асосий босқичдан иборатлиги ҳақидаги фикри қанчалик мантиқий асосли эшитилишига қарамасдан, таржима фаолиятини тўлиқ бошқара олмаслиги ҳам маълум.

Немис олими В.Вильс таржима фаолияти кечишини таржимоннинг психологик типи (шубҳаомуз, ўжар, назатталаб, шуҳратталаб, сермулоҳаза ва ҳ.) билан боғлиқликда кўради (Wills 1988). Ижод шахси-таржимоннинг фаолиятини ўрганиш таржимашуносликнинг истиқболли йўналишларидан бирига айланишига ишончим комил. Шунинг билан биргаликда, инсоннинг психологик хусусиятларини аниқлашнинг ўзи доимо муаммоли бўлиб келганлигини ҳам унутмаслигимиз лозим. Бундан ташқари, таржима фаолияти учун оқилоналик, маъсулият, мотив, собитқадамлик кабилар ҳам муҳимдир. Айниқса, таржима фаолияти самарасини баҳолашда мотивнинг ўрни алоҳида. Инобарин, таржимон фаолиятини рағбатлантирувчилар

қаторига қуйидаги мотивлар киритилади: а) эстетик мотив – ижодкорлик қобилиятини намоён қилиш имкони билан боғлиқ; б) “рақобатбардошлик” мотиви, яъни олдинги таржималардан устун турадиган матн нусхасини яратиш истаги; в) маърифатпарварлик мотиви – ўқувчиларнинг маданий-маърифий билим доирасини кенгайтириш; г) анъана мотиви-анъаналарга риоя қилиш; д) қадрият ва қиймат мотиви – таржиманинг маданий қийматга эга бўлган ҳодиса эканлигини англаш. Санаб ўтилганларнинг барчаси таржима инсоннинг яратувчанлик фаолияти маҳсули эканлигидан дарак беради.

Таржимашуносликнинг методологик асослари ҳақида фикр юритаётиб, ушбу фаннинг фалсафаси, унинг фалсафий тамойилларини ва умуман файласуфларнинг таржима фаолиятининг у ёки бу қирраси борасида билдирган мулоҳазаларини ёддан чиқариш гуноҳ албатта. Гассет, Хайдеггер, Рикёр, Гадамер, Деррида, Барт (рўйхатни яна давом эттириш мумкин) кабиларнинг номларини билмаган уларни эсламайдиган таржимашунос гуноҳини чуқурлаштирмаслик учун, яхшиси, касбини ўзгартирганга маъқул. Деконструктивизм назариясининг асосчиси Ж.Деррида таржима муаммосига қўл ураётган шахс шундай захотиёқ фалсафа “қармоғига илиниши”ни бир неча бор таъкидлаганини унутмайлик. Таржима фаолиятининг фалсафий муаммолари миқдор жиҳатдан бисёр ва қамроқ жиҳатидан унинг онтологик моҳияти ва аслият ҳамда таржима матнлари муносабати ҳақидадир. Мазкур муаммолар талқинига муносабат ҳам турлича ва бу танланган фалсафий-методологик ёндашув билан боғлиқ. Бунда ёндашувлардан энг кенг тарқалгани, албатта герменевтикадир.

Қадимдан бошлаб турли жанрдаги матнларни шарҳлаш, изоҳлаш, тушуниш билан машғул бўлган герменевтика фани доирасида махсус методлар, амаллар, қоидалар мажмуаси шаклланади ва уларнинг таржимашуносликка татбиқи бирламчи ҳамда иккиламчи матнлар таҳлилида кўпла

яширин, бевосита кузатувдан йироқроқ турадиган ҳолатларни англашни осонлаштиради. Герменевтиканинг даҳоларидан бўлган Х.Д.Гадамер, ушбу фаннинг ўзагини ташкил қиладиган “тушуниш” ҳодисаси ҳақида гапираётиб, ўз фикрини изоҳлаш учун айнан таржима жараёнига мурожаат қилганини эслайлик. Таржима бир-бирига ёт бўлган икки тилда суҳбатлашиш жараёнининг акс эттиришини эътироф этган файласуфнинг фикрича, таржимон тушуниш лозим бўлган мазмунни мулоқот иштирокчиси мавжуд бўлган контекстга кўчириши керак. Бу мулоқот иштирокчиси назарга тутган мазмуннинг бузилиши ёки нотўғри талқинига олиб келмасдан, балки сақланишини таъминлаши лозим, зеро тамоман янгича ифода топаётган ушбу мазмун эндиликда ўзга тил муҳитида тушунарли бўлиши шарт. Шу боис, ҳар қандай таржима шарҳлаш ёки тушунтиришдир, аниқроғи, ҳар қандай матн ёки бошқа бирор бир ҳодиса шарҳланаётганида мўлжалланадиган асосий вазифа – маъно –мазмуннинг аниқлигига эришиш ҳамда шарҳнинг мавжуд алоқалар ва муносабатларга мос келишига етишишдир. Аниқлик ва мосликнинг нисбий бўлиши ҳам тушунарли, аммо улар мўлжални белгилашлари шарт. Бунга шарҳлаш ва тушуниш амалларининг умумий бир қолип–“герменевтик доира” майдонида бажарилиши асос бўлади ва ушбу амаллар индукция, индукция ва дедукция мантиқий амалларидан фарқли равишда, “ноаниқлик” ҳолати маълум даражада иштирок этиши, ёки сақланиб қолиши кутилган ҳолдир. Матнни шарҳлаш, изоҳлаш, талқин қилиш ва тушуниш жараёни маълум бир фараз таҳлили, фаросатли гумондан бошланиб, кейинчалик ушбу таҳминларни мавжуд фактлар билан қиёслаш ҳамда текшириш билан давом этади ва якунда мулоҳаза, мазмун англаниши билан тугайди. П. Рикёрнинг фикрича (Рикёр 1995), талқин ва шарҳ мазмунда яширинган маъно ва унинг шаклу-сиймосини захиралантирувчи тафаккур фаолиятидир. Бунда ноаниқликларнинг пайдо бўлиши, чалкашликларнинг юзага келиши кутилган ҳолдир. Шу сабаб, герменевтиканинг асосий шиори “тўғри англаш

учун кўпроқ тушунтириш лозимлиги" долзарб бўлиб қолаверади.

Герменевтик доира, жараёнинг таржима фаолиятида икки карра кучайишини қайд этган Х.Д.Гадамер ушбу ҳолат сабабини таржима матнининг "янги оламда, яъни бошқа тил оламида" қабул қилинишида кўради. Айнан шу ҳолат аслиятга мутаносиблик, мослик муаммосини туғдиради. Оқибатда, таржимага нисбатан ишончсизлик муносабати пайдо бўлади. "Таржиманинг мусибати, – деб ёзади файласуф, – нутқий тузилмада акс топган мазмун – мақсадни бошқа тилдаги гап бўлаклари билан алмаштириш воситасида ифодалаб бўлмаслиги билан боғлиқ. Натижада, таржима қилинган китоблар одатда мудҳиш маҳлуққа, руҳи суғуриб олинган харфлар йиғиндисига айланадилар" (Гадамер 1991: 59).

Таржима жараёнининг немис файласуфи тасвирлаётган аҳволи ва натижалари бу қадар аянчли бўлишига ишониш қийин бўлса-да, лекин ушбу жараёнда баъзан "трагик ҳолат"ларнинг юзага келиб туриши кўп бора кузатилган. Бунинг оқибатида таржимага ва аслият ҳамда янги матн муносабатига нисбатан умидсизлик руҳиятининг пайдо бўлиши ҳам табиий. Ҳар бир тил дунёга нисбатан ўзгача қараш, муносабат манбаси ёки воситаси эканлигини таъкидлаган Хумбольд ғоясига таянадиганлар таржималисоний ва маданий "фожиа" бўлишига ишонадилар. Аммо герменевтика йўналиши вакилларининг ҳаммаси ҳам бундай тушқунлик тарафдори эмас. Жумладан, Г.Штайнер таржимажараёнини таржимоннинг босқичма-босқич аслият моҳиятига "суқилиб кириши ва уни ўзлаштириб олиши билан боғлайди. Таржима ва аслият матнининг бундай муносабатида ишонч билан биргаликда, тажовузкорлик ва босқинчилик руҳияти, яъни матн мазмунини "асирга олиш" руҳияти устуворлик қилади (Steiner 1975). Мазмунни "асирга олиш", уни эгаллаш ўз-ўзидан кечадиган ҳодиса, бунинг учун таржимон катта ҳажмдаги тафаккур ҳаракатларини бажариши билан бир қаторда, Хумбольдт айтган "тушунтириш қонуниятига" амал қилиши керак бўлади. Ушбу қонун

биноан "ҳеч ким сўзни бошқа бировдек тушунмайди ва бу фарқ ҳатто кичик меъёрда бўлса ҳам, худди сув айланганидек, тилнинг бутун қатлампидан сузиб ўтади. Шу боис, ҳар қандай тушуниш аини пайтнинг ўзида тушунмасликдир, ҳиссиёт ва фикрдаги ҳар қандай мослик бир пайтда тафовут ҳамдир" (Гумбольдт 1984:84). Таржимашунос олим А.Н. Крюковнинг изоҳи эса бироз бошқачароқ, унинг талқинича, тиллараро мутаносибликни топиш қийин кечадиган ҳолатдир ёки умуман бундай мутаносибликни таъминлаш мақсадида тўлиғича таржимон амал қиладиган ягона тамойил – тушуниш қонунидир (Крюков 1996).

Аслият матнини тушунишни устун қўядиган ва таржима жараёнига некбин муносабатда бўлиш деконструктивизмга хосдир. Ушбу йўналиш вакиллари аслият ва таржима матнлари оппозициясини унутиб, таржиманинг аслиятга мос келиши талабини кун тартибидан олиб ташлайдилар. Улар учун таржиманинг ўзиёқ аслият мавжудлигининг намунаси ёки исботидир. Таржима ҳеч қандай даъвосиз маъно бағишлаш жараёни бўладиган бўлса, унда "аслият" ёки "бирламчи матн" тушунчалари ортиқча. Бундай давомсиз мантикий лисоний фаолият таржимани янги мазмун яратувчи манбага айлантиради, натижада таржима матнида қўшимча маъно оттенкалари, мазмундаги англашинилмовчиликларнинг пайдо бўлиши табиий ҳол. Бундай кўпмаънолик ва маънодаги ноаниқликларнинг ечимини излаш кўпинча ўқувчининг вазифасига айланади.

Мазмун ёки умуман мавжудликнинг сақланиш даражасини белгилаш учун "соя (из) ўйини" тушунчасини истеъмолга киритган Ж.Дерррида таржима жараёни талқинига бошқача ёндашади. Унинг талқинича, таржима мавжуд маънони сақлаб қолишдан кўра, "соялар ўйини" учун жой қолдириши, сарҳадларни кенгайтириб, бўлажак фарқлар учун йўл очиб бериши керак. Бундай талқин таржиманинг маъно узатувчи, қайта яратувчи, ва коммуникатив соқолантирувчи фаолият билан боғлиқ жиҳатларини аниқлаштиради. Бунинг ўрнига олим таржимани тилнинг

матнни янгиловчи маълум дақиқадаги ҳаракати сифатида қараш маслаҳатини беради. Таржима пайтида матннинг бу сифат янгилиниши ва тўлдирилишини изоҳлаш мақсадида немис тилшуноси Валтер Бенъяминнинг 1923 йилда нашр қилинган “Таржимоннинг вазифаси” номли ишида қўлланилган Überleben, яъни “тилнинг тирик сақлаш” иборасига мурожаат қилиб, таржимоннинг вазифаси матнни ўзга тилга ўгираётиб, унинг янада “узоқроқ ва яхшироқ ҳаёт кечиришига замин яратиш” эканлигини уқтиради (Derrida 1985:178).

Хуллас, деконструктив ёндашувда аслият матнни структура ва мазмун жиҳатидан етук эмас, структуранинг тугал эмаслиги уни доимо янгилиниш, “қайтариллиш”га ҳозиржавоб туришга мажбурлайди. Тирикликка интилиш охир-оқибатда таржимага эҳтиёж туғдиради ва шу йўсинда матннинг мавжудлик муддати кенгайди. Ушбу жараёнга нафақат матнлар, балки тиллар ҳам маҳкум. Шунинг учун ҳам Д. Деррида тилларни бир-биридан айри, жудоликда қарашдан узоқлашиш лозимлигини уқтиради ва аксинча уларни ўзаро боғлиқ, ҳамоҳангликда ривожланувчи, ҳаёт кечирувчи ҳодисалар сифатида ўрганилишини маъқуллайди. Таржима айнан тилларнинг ўсиши, имкониятларининг кенгайиши, бойиши учун хизмат қилади.

Равшанки, деконструктивизм таржимани тамома аслиятга тобеликдан озод қилади, ўхшашлик ёки эквивалентлик тушунчаларини йўққа чиқариб, таржим матнни ўз маданиятининг барча ҳуқуқларга эга мулкиг айланишига йўл очиб беради. Аммо деконструктивизмнинг етук, тугал методологик асос мақомида эътироф этиш қийин масала. Дерриданинг ғоялари, аслини олганда, таржим назарияси шаклини олишга улгурмаган эди, чунки улар қандайдир тавсиялар ёки тамойилларни таклиф қилиш учун етарли бўлмасдан, кўпроқ тиллар муносабатини изоҳлашга қаратилган. Тиллар ўртасидаги чегаранинг йўқотилиши эса таржима жараёни амалларининг жуфттилик майдонид эмас, балки ягона бир тил доирасида кечаётгандек қили

кўрсатади. Аслиятнинг йўққа чиқарилиши эса “муаллифнинг ўлими”га сабаб туғдиради. “Муаллифнинг ўлими” эссеси муаллифининг таъкидича (“Ҳамма нарса айтиб бўлинган хайриятки, ҳамма нарса ўйлаб бўлингани йўқ”) эргашадиган бўлсак, ижод самарасини йўққа чиқаришимиз муқаррар. Ҳолбуки, ўйлаш ва айтиш ягона бир фаолият доирасида кечишини инкор этиш қийин вазифа. Шу сабаб, деконструкцияни вайронагарчилик йўлидан етаклагандан кўра, қайта жонлаштириш ҳаракатига бошлаганимиз маъқулроқ. Тажрибадан маълумки, бирор бир буюмнинг парчалари билан танишиш ушбу буюм ҳақида тўлиқ тасаввурга эга бўлиш имконини тўлиғича ярата олмайди. Шунинг учун ҳам, диалектика қонунларига эргашиб, шарҳлаш ва ўзаро тушунишнинг шартлари, тамойилларини қидириш билан машғул бўлиш маъқул йўлдир. Таржиманинг фалсафий асослари борасида қалам тебратган Андрью Бенъяминнинг таъбирича, “фавқулудда пайдо бўлган маъно йўқ нарсанинг эмас, балки маъно имкониятининг фаоллашувидир” (Benjamin 1985:180). Демак, таржима самарасининг асосий шarti – маънони қидириш ва уни тўлиқ ҳам тўғри англаб етишдир.

Мазмунни охиригача англаб етиш ҳар қандай таржимоннинг орзуси экан орзунинг ушалганига ишониш қанчалик роҳатбахш эканлигини ҳам яхши биламиз.

Шундай қилиб, таржимашунослик методологияси, бир томондан, умумфалсафий тамойиллар пойдеворида қурилса, иккинчи томондан, таржима жараёни кечишининг диалектикаси ва синергетик қонуниятлари ҳақидаги билимга асосланади. Шу аснода шаклландиган таржима назариясининг қонуниятлари доимий равишда мукаммаллашиб бориб, таржима фаолиятининг назоратини таъминловчи методологик кўрсатмаларга айланади. Билиш фаолиятида назариянинг тажриба амалиётидан ажратиб бўлмаслигини инobatга олиб, таржимашунослик методологиясини ўз таркибида кечаётган жараёнларни, ўз объектини билишнинг тамойиллари ва методларини қамраб

олувчи назарий таъминот сифатида қараш билан биргаликда, уни таржима жараённинг самарасини белгилувчи омиллар мажмуасидан ажратиб қўйишнинг имкони йўқ. Кўрсатилган тамойилларнинг татбиқи тизимийлик ва фаолият категорияларининг муносабати муаммосини пайдо қилади ва ушбу муаммо ечимини излаш синергетик тараққиёт, систем тафаккур қонуниятларига мурожаат қилишни тақозо этади.

Таржима жараёни тадқиқининг методологик асосини шакллантиришга бўлган эҳтиёжнинг мавжудлиги ҳозирги пайтга келиб катта ҳажмдаги фактлар тўпланганлигидан ташқари, ушбу фактлар миқёсининг ўсиб боришига сабаб туғидарадиган омилларнинг кўпайиши билан боғлиқ. Бу, энг аввало, билиш жараёнининг воқеликдаги конкретликдан тафаккурдаги мавҳумлаштириш сари ҳаракати мобайнида таржима фаолиятининг маълум қисмлари, категория ва бирликлари ҳақида тўпланган билимдир. Таржимашунослик фани тараққиётининг янги босқичи таржимага оид ҳодисаларни тамоман янги йўналишларда тадқиқ этилишини талаб қилади. Бундан ташқари, таржима методологияси олдида таржимашунослик фанининг объекти ва назарий таҳлил мақсадини фарқлаш, ушбу фаннинг бошқа илмий соҳалар билан алоқасини аниқлаш ҳамда таржимада лисоний бирликлар танловининг назоратини таъминловчи омиллар, қондалар мажмуасини белгилаш каби долзарб вазифалар турибди. Ушбу муаммолар муҳокамасига фақат объектив борликдаги нарса-ҳодисалар, сабаб-оқибат муносабатига таянган ҳолда киришганимиз маъқул. Зотан, ҳар қандай илмий тадқиқ, билиш ҳаракати, бир томондан, алоҳида бир ҳодисанинг бошқа ҳодисалар билан ўзаро алоқасини ўрганишни талаб қилса, иккинчи томондан, ўрганилаётган объектнинг пайдо бўлиш ва ривожланиш сабабларини аниқлашга даъват этади.

II БОБ

ТАРЖИМА ФАОЛИЯТИ ВА БИЛИМ ЗАХИРАСИ

Таржима жараённинг когнитив хусусиятлари таҳлили таржима фаолиятининг концептуал асослари, таянчини аниқлашни талаб қилади, бунингсиз узоқ давр мобайнида тўпланган соҳага оид фактларни шарҳлаш имконияти йўқолади. Шундай концептуал асослардан бири, албатта, таржима фаолиятининг билим захирасига боғлиқлигидир, зотан ҳар қандай оқилона фаолият, ҳаракат мавжуд билим қамровида, унинг доирасида бажарилади. Билимнинг жамланиши – тадрижий жараён, уни фавқулудда ёки беихтиёр эгаллаш қийин масала, у асосан тажриба замирида, босқичма – босқич тўпланади. Ҳатто билвосита, ахборот узатувчи воситалар орқали ўзлаштирилаётган билим ҳам ҳақиқат кўринишини олиши учун маълум синовлардан ўтиши керак. Ўзлаштирилаётган билим синовдан ўтганидан сўнг инсон хотирасидан ўрин олиб, захира қийматига эга бўлади ва қайта – қайта фаоллашув имкониятини ҳосил қилади. Бундай имкониятдан холи билимнинг хотирадан ўчиб кетиши ҳеч гап эмас. Билимнинг қадрияти – унинг ҳаракатда бўлишида. Билимни ахборот манбаи сифатида қадрлайдиган бўлсак, унда бу ахборот натижага йўналтирилиши, ундан фойдаланиш самарага олиб келиши зарур.

Таржимон фаолияти-интеллектуал, ақл ила, босқичма-босқич бажариладиган ҳаракатлардан иборат. Унинг билан шуғулланаётган шахс даставвал қўйилаётган вазифани тўлиқ белгилаши ва ҳаракат йўналишини аниқлаб олиши зарур бўлса, кейинги ўринларда режа тузиши, таржима амалларини излаши, танлаши ва улардан фойдаланиши, ниҳоят, эришилган натижани белгиланган мақсад, вазифага қай даражада мос келишини синаб кўрмоғи даркор. Санаб ўтилган фаолият босқичлари турли кўринишга, мазмунга эга бўлса-да, ammo улар таржима жараёнида ягона, умумлашган структура сифатида намоён бўладилар. Алоҳида қисмларнинг

- Цвиллинг М.Я. Эвристический аспект перевода и развитие переводческих навыков//Чтение. Перевод. Устная речь.-М.:Наука, 1977.-С.172-180.
- Шахнарович А.М. Внутреннее программирование в процессе перевода // Совершенствование перевода зарубежной НТА. - М.: 1978.
- Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. - М.: Воениздат, 1973. - 280 с.
- Шекспир В. Сайланма (Жамол Камол таржимаси) I-III жилдлар.-Т.:Фан, 2008.
- Ширинова Р. Бадиий таржимада олам миллий манзараси. -Т.: "Turon Zamin Ziyu", 2017.
- Шмелев А.Д. О словаре ключевых слов русский языковой картины мира // Русский язык сегодня. Вып. 3. - М.: И-т рус. яз. им. В.В.Виноградова, 2004. - 347-353.
- Щедровицкий Г.П.Избранные труды. - М: 1995. - 427с.
- Якобсон Р. В поисках сущности языка // Семиотика. - М: Радуга, 1983. -С. 37-89.
- Якобсон Р.Формальная школа и современное русское литературоведение. - М.: Языки славянских культур, 2011. - 280 с.

МУНДАРИЖА

Муқаддима.....	4
I Боб. Таржима назариясининг методологик пойдевори.....	20
II Боб. Таржима фаолияти ва билим захираси	47
III Боб. Таржима жараёни тадқиқининг когнитив тамайиллари	67
IV Боб. Таржима фаолияти ва лисоний онг.....	92
V Боб. Таржима жараёнини лингво-когнитив моделлаштириш.....	110
VI Боб. Маъно ва таржима муаммоси	132
VII Боб. Воқелик идроки ва таржима фаолияти	167
VIII Боб. Таржимада услуб ва восита танловининг когнитив амаллари.....	190
IX Боб. Таржимонинг лисоний фаолияти	211
X Боб. Таржима компетенцияси ва уни шакллантирувчи омиллар.....	232
Резюме (ўзбек тилида)	264
Резюме (инглиз тилида)	271
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	276

CONTENTS

Foreword	4
Chapter I. Methodological basis of translation studies	20
Chapter II. Translation activity and knowledge.....	47
Chapter III. Cognitive Principles of investigating the translation process	67
Chapter IV. Translation activity and linguistic mentality	92
Chapter V. Linguocognitive models of the translation process	110
Chapter VI. Meaning and translation problem	132
Chapter VII. World perception and translation activity	167
Chapter VIII. Cognitive operations of selecting the style and means.....	190
Chapter IX Linguistic activity of the translator	211
Chapter. X. Translation competence and it's formation.....	232
Resume (in Uzbek).....	264
Resume (in English)	271
References	276

УЎК 542.24.(18)
КБК 81.09 (Ўзб)
С-17

Сафаров Шаҳриёр

ТАРЖИМАШУНОСЛИКНИНГ КОГНИТИВ АСОСЛАРИ

Монография

Муҳаррир: Нафиса Рустамова
Мусахҳиҳ: Нигора Тожикулова
Тех.муҳаррир: Ҳайитбой Амирдинов

«Наврўз» нашриёти ДУК, Тошкент – 2019

ISBN 978-9943-565-22-7

Нашриёт гувоҳномаси АИ № 170.29.12.2009

11.07.2019 йилда босишга рухсат этилди:
Офсет босма қоғози. Қоғоз бичими 60×84_{1/16}.
“Cambria” гарнитураси. Офсет босма усули.
Ҳисоб-нашриёт т. 18,75. Шартли б.т. 12,94.
Адади 300 нусха. Буюртма №270.

СамДЧТИ нашр-матбаа марказида чоп этилди.
Манзил: Самарқанд ш, Бўстонсарой кўчаси, 93.